

מכונת הסולידריות

חגי בועז

המונח "סולידריות" שב ומופיע בעשורים האחרונים כסיסמה במאבק נגד שורת משברים עולמיים – מאסונות אקלים ועד מגפות מתפשטות. אך מה אנחנו באמת יודעים על כוחה של הסולידריות לאחד או להפריד, לגייס משאבים פוליטיים או לדכא ביקורת? אפשר לתאר את הסולידריות כמכונה שבבסיסה הנעה רגשית עזה, אך גם מנגנוני ציות ויצירת גבולות. הסולידריות אינה בהכרח מוסרית או הוגנת; היא תלויה באיום חיצוני המניע אותנו לשתף פעולה, עד שהליכדות נסדקת או עד שפוליטיקאים מנצלים אותה כדי לשמר כוח

מרץ 2025

סוציולוג קרל מנהיים הצביע כבר אחרי מלחמת העולם השנייה על עובדה מעניינת: אנו מרבים להתפעל מחידושים טכניים וממכונות חדשות בתחומי התחבורה, התעשייה והמידע, אבל ייתכן שהשכלול הטכנולוגי המשמעותי ביותר חומק מתשומת ליבנו: פיתוחן של טכנולוגיות חברתיות ופוליטיות. "כדי לפתור את בעיית הארגון ההמוני, נדרשת החברה שלנו לשכלל ולהרחיב את הטכנולוגיות האלה ממש כמו שהיא עושה בטכניקה של המכונה", כתב מנהיים. הכיוון שעליו הצביע פותח בהרחבה לכדי פרדיגמה שלמה המצביעה על האופנים שבהם הבירוקרטיה, מדעי האדם והחברה והמשטר הניאו-ליברלי ממשמעים את הפרט לצייתנות. המהלך המקובל בפרדיגמה זו הוא לחשוף את מה שחשבנו שהוא ניטרלי ואובייקטיבי ולהראות כי הוא מוטה ואינטרסנטי. סקרים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מערכי שיעור בבתי ספר ואפילו שעונים שמודדים צעדים בעת הליכה – כל אלה טכנולוגיות חברתיות של שליטה.

אפשר גם להבין את מנהיים כפשוטו ולשאול לגבי הסדר המכני של הפוליטיקה עצמה. כלומר, לא רק לחשוף את הפוליטי במה שנראה מכני ואינסטרומנטלי, כמו למשל מילוי טפסים, אלא לחשוב על ההיגיון המכני של מה שאנחנו מבינים כפוליטי במוצהר. אני מבקש להציע קווי מתאר כלליים למהלך שכזה מתוך ניתוח מושג הסולידריות. נדמה לא פעם ש"סולידריות" היא הדרגה השקופה ביותר של

מניפולציה פוליטית. האם יש אמירה נבובה יותר, פשטנית יותר, סתמית יותר מאשר הביחדנס הזה? מבחינה זו, סולידריות כמושג פוליטי היא חומר גלם טוב בבקשנו לבדוק כיצד האידיאולוגיה היא מכונה. אם כן, במאמר זה אני רוצה להציג את "מכונת הסולידריות".

שובה של הסולידריות

יש משהו פרדוקסלי בסולידריות: כשם שהיא מובנת מאליה כך היא גם עמומה. נדמה לנו שאנחנו יודעים מהי, אבל כשמבקשים להגדיר אותה במדויק מתברר כי זהו מושג מעורפל וחמקמק. היא מאחדת אך גם מפרידה, היא עוצמתית אך גם שברירית, היא מסמנת את כולם ובה בעת היא אינה מסמנת אף אחד ספציפי. ועם זאת, השימוש בתיבה "סולידריות" גובר בשנים האחרונות גם בשיח האקדמי וגם בשיח הציבורי. יש סולידריות בין עובדים, יש סולידריות אזרחית, יש סולידריות שמבקשת להתפרש על פני האנושות כולה. יש סולידריות שמשמעה לעמוד לצד אחרים, ויש סולידריות שמשמעה לעמוד עם אחרים, ויש כזאת שמבקשת לעמוד יחד. כל אלה הם למעשה וריאנטים שונים של סולידריות. המושג עצמו תמיד דורש הנהרה ותמיד צריך להסביר: סולידריות של מי? סולידריות עם מי? אלה הן תמיד שאלות פתוחות.

אולי ההגדרה הנזילה של מושג הסולידריות גרמה במשך שנים למדעני החברה להסתייג ממנו. יש סולידריות מעמדית, סולידריות בין נשים וסולידריות בין מדוכאים, אך למרות מרכזיותה של הסולידריות ככלי במאבק, המושג נחשב רחב מדי מבחינה אנליטית. כדי לתפוס את הדקויות הסוציולוגיות של כל מאבק, מושג הסולידריות נזנח לטובת מושגים כגון מעמד, מגדר וגזע או שילובים זהותיים כאלה ואחרים. מנקודת מבט זו, סוציולוגים תפסו את שאלת הסולידריות בחברה לכל הפחות כשאלה נאיבית, ככיסוי לסטטוס קוו ולהלבנה של יחסי כוח. מול המיסטיפקציה והמניפולציה שיוחסו לשימוש במושג הסולידריות, מדעי החברה הציעו פוליטיקה ממוקדת יותר של זהויות וקבוצות חברתיות שאינן זקוקות עוד למושג כוללני ומופשט כגון סולידריות חברתית.

סולידריות עם מי?

נדמה שהעשורים הראשונים של מאה זו מספקים תשובה חדשה לשאלת הסולידריות. סדרה של משברים עולמיים סודקים את תמונת העולם של מדעי החברה. ברבע הראשון של המאה שטפו את העולם מגפות, מלחמות אזרחים, גלי חום חסרי תקדים, תנועות המוניות של פליטים, משברים כלכליים ואסונות טבע. השטף הזה נודע כ"משבר מרובה" (polycrisis), או "הנורמליות החדשה": מה שנתפס לפני יותר מרבע מאה כלא נורמלי הפך להיות סדר העניינים הרגיל. חיי השגרה הם חיי משבר מוקצנים. הסדר העולמי מתמוטט, הליברליזם במגננה, המזויף והמפוברק הופך אותנטי ומציאותי. המילניזם, שהיה אמור להגיע לקראת סוף האלף הקודם, פשוט איחר בשני עשורים.

אין פלא אפוא שמול עולם אפוקליפטי עולות שוב מחשבות על סולידריות. סולידריות גלובלית, אוניברסלית, ונשמעת אפילו קריאה לסולידריות בין חיות אנושיות ולא אנושיות. כמיהה לתצורה חברתית שתיתן מענה שזהויות קיבוציות פרטיקולריות אינן יכולות לספק. במילים אחרות, משבר האקלים וההתחממות הגלובלית הראו שאי-אפשר להתמודד עם איומים טוטליים וחובקי כול במסגרת

הזהויות הפוליטיות הפרטיקולריות של מדינות לאום או במסגרת האנליזה של הסוציולוגיה של המאה העשרים. נראה שעליית מפלס מי האוקיינוסים והתחממותם אינה עניין לקבוצה אחת, וכך גם זיהום האוויר. ההכחדה ההמונית של מינים ובעלי חיים אינה רק דאגה בוטנית או זואולוגית, אלא סכנה ממשית לקיום האנושי. מול אתגרים כאלה נוצרה ההבנה שיש צורך בהתארגנות רחבה עד כמה שאפשר, שבה כולם מתמודדים כפי יכולתם מול המשבר הסביבתי. הקריאה היא, במילה אחת, לסולידריות.

התרחבות השיח על הסולידריות מחייבת בדיקה והבנה שיטתיות יותר של המושג. בדיקה כזאת אכן נעשתה בשנים האחרונות ביותר ויותר תחומים של מדעי החברה והרוח. מתברר כי המושג מאתגר במיוחד בתחומי הפוליטיקה לנוכח עליית הפופוליזם, ובתחומי הבריאות, החינוך והרווחה לנוכח התהליכים המואצים של הפרטה ואטומיזציה ולנוכח הפרדיגמה הניאו-ליברלית, הממוקדת ביחיד, בזכויותיו ובחירותו ועדיין יש לה מעמד בכיר בתרבות הפוליטית העולמית.

אני מציע כאן קריאה אחרת של מושג הסולידריות. זו אינה קריאה נורמטיבית היוצאת מתוך הקשר תמטי או היסטורי מסוים. המהלך שאני מציע הוא להבין את הסולידריות כסוג של מכונה, כסוג של טכנולוגיה; להבין כיצד סולידריות פועלת, מה מתכונת הפעולה שלה, מהם התנאים הסביבתיים המאפשרים את פעולתה או מעכבים אותה. במילים אחרות, בכוונתי לבדוק את הדקדוק המכני הפנימי של פעולת הסולידריות. הדקדוק הזה הוא לב המעשה הפוליטי שבסולידריות, ואפשר למצוא אותו - או חלקים מהותיים ממנו - בכל פעולה של סולידריות, ללא קשר לנמענים של אותה פעולה. מהו טיבה של מכונת הסולידריות? כיצד היא פועלת? הבנת המכניקה החברתית של פעולת הסולידריות מוסיפה ממד אנליטי שחסר כיום בספרות. הבנה כזאת מאפשרת לנתח סולידריות לא מתוך ההיגיון הנורמטיבי שלה, אלא מתוך מנגנון הפעולה של אקטים שונים של סולידריות שבתחילה נדמה כי אין קשר ביניהם.

בין שהסולידריות צומחת מלמטה ובין שהקריאה לסולידריות באה מצד השלטון, בין שהיא קוראת לזהות כלל-אנושית ובין שזוהי סולידריות של מאבק עובדים, לפרקטיקות הסולידריות יש כמה מאפיינים משותפים. לא כולם מופיעים במלואם בכל אקט של סולידריות, אבל אני מבקש לזהות כאן כמה מאפיינים מכניים כאלה שיעזרו לנתח סולידריות כסוג של טכנולוגיה פוליטית.

תנאים מקדימים

איום

כשווירוס הקורונה התפשט ממזרח למערב, כותרות העיתונים גדלו בהתאמה. מקוריוז על שפעת חדשה בסין ועל סגר באוניות תיירות שנקלעו למזרח אסיה הפכה הקורונה לאיום ממשי על בריאות האנושות. בין תחילת מרץ לתחילת אפריל 2020 זינק מספר מקרי המוות בעולם פי מאה. בשלביה הראשונים של המגפה, בהיעדר חיסון או תרופה, הכלי היחיד להתמודדות עימה היה סגרים המוניים. במרץ 2020 הוכרז בארצות הברית מצב חירום. חודש קודם לכן התריע המנהל הכללי של ארגון הבריאות העולמי מפני מגפה עולמית ויעץ למדינות להתכונן לה. כאשר מופיע איום, ובעיקר איום לא אנושי כמו מגפות או אסונות טבע, הסדר החברתי מושעה לטובת שעת החירום. זהו מושכל ראשון במחשבה פוליטית מודרנית: "מצב החירום" ואיום מצמית מאפשרים גיוס משאבים שאינו אפשרי בזמנים נורמליים.

חדישותו של האיום תורמת ליכולתו להפקיע את הסדר הקיים לטובת ניהולו של סדר חדש. אחד העורכים של כתב העת *New England Journal of Medicine* כתב ב-2020 כי "מגפת הקורונה תהיה אחד מאותם אירועים דיכוטומיים שחוצים את החיים ל'לפני ו'אחרי'".^[1] ממדיו של האיום אינם תלויים רק בחידוש שבו, כלומר בכך שהגיע בהפתעה, אלא גם בחוסר האנושיות שבו.

איום יכול להתגלם בעוולה חמורה, באי־צדק שקורא לנו להתייצב לדגל, להזדהות עם מושאי העוולה ולעמוד לצידם. למעשה, צדק וסולידריות קשורים זה בזה.^[2] יש הטוענים שתפיסה של ערבות הדדית וסולידריות עומדת בבסיס הנורמטיבי של מערכת משפט ופיקוח. יורגן הברמאס, למשל, טוען שסולידריות וצדק הם שני צדדים של אותו מטבע. לתפיסות מסוימות של צדק, בעיקר צדק חברתי או צדק הכרתי, יש קשר ישיר יותר לתפיסות של סולידריות, אך באופן כללי המשותף לתפיסות צדק ולתפיסות של סולידריות הוא תפיסת העוולה כאיום חברתי.

סמכות ומומחיות

האיום שמגיע במפתיע, שאינו אנושי או שאנושיותו מופקעת ממנו, הוא איום מפלצתי באופיו ובמדיו. אך המפלצתיות שלו זקוקה לאישור, לאסמכתה. זה תוךם של המומחים והמומחיות. במגפת הקורונה היו אלה אנשי הרפואה ובריאות הציבור, בזמני מלחמה אלה הם ראשי הצבא, במשבר האקלים - מדעני סביבה, ובשפל כלכלי אלה הם ראשי המשק ומומחים למקרו־כלכלה. האיום זקוק להגדרה ברורה ולתרגום לשפה פופולרית ומובנת על מנת להקל על גיוס דעת הקהל והמוסדות השונים לפעולה קולקטיבית. "נגיף מסוג קורונה של שנת 2019" הפך בפשטות ל"קוביד-19", ולעיתים סתם ל"קוביד". את הצניחה הדרמטית במספר המינים והזנים בעולם מכנים הזואולוגים והבוטניקאים "ההכחדה השישית". המשבר הכלכלי של 2008 מובן כמשבר הסאבפריים. ובכלל, כאמור למעלה, המומחים יודעים לציין שאנחנו חיים בעידן של משברים מרובים. בידיהם של המומחים גם נתון הפתרון, כביכול. מה יש לעשות עכשיו? איך מתמודדים עם המגפה החדשה והמוזרה? איך מתגוננים מפני מתקפת טרור רצחנית בממדים שטרם נודעו? עם ירידה דרמטית במספר הדבורים? עם משבר הנדל"ן? למומחים יש סמכות רציונלית, בלשונו של מקס ובר, ובהסתמך עליה נוצרת ברית בין ידע מומחים לפעולה פוליטית. בין שתי הפרופסיות הללו, המדעית והפוליטית, תמיד קיים שיתוף פעולה, אך מול איום קונקרטי מתהדק שיתוף הפעולה ביניהן והופך בולט, לפחות בהתחלה. באמצעותם של המומחים מצליחה הפוליטיקה להפקיע את הסדר הקודם, לסגת מהבטחות או מתפיסות ערכיות קודמות ולכפות את מצב החירום. ללא הגושפנקה של ידע המומחים, הפעולה הפוליטית הזאת אינה שלמה. היא צריכה להיראות כמשהו שנגזר מידע המומחים, כמשהו ניטרלי ואובייקטיבי. בנקודה זו, השילוב בין ידע המומחים ובין היכולות הפוליטיות מניע את הקריאה לאחדות שורות, להקרבה למען המטרה המשותפת. אחדות השורות וההקרבה הנדרשת בשלב זה נעטפים במעטה של שיח הסולידריות. אך כדי שמכונת הסולידריות תפעל את פעולתה, אין די במומחים ובפוליטיקאים; היא זקוקה לשיתוף פעולה. שיתוף הפעולה מושג באמצעות בניית אמון וטיפוח רגש קולקטיבי לטובת ההקרבה.

הצורך באמון

תחזוקה של הברית בין המומחיות לפוליטיקה דורשת את אמון הציבור, בעיקר אמון בידע המומחים. נדרש אמון רב גם בשתי המשימות של המומחים: בהגדרת האיום ובניסוח פתרון, וכן בתום הלב של הפעולה הפוליטית. הצגתו המדעית של האיום והפרוגרמה הפוליטית הנגזרת ממנו דורשות תדמית של

תום לב וחוסר פניות. אך שתי הפרופסיות הנדונות, המדעית והפוליטית, ידועות בפלגנות. ידע מומחים יכול להתפס כקונצנזוס מדעי, אך כפי שמלמדת אותנו הסוציולוגיה של המדע, הידע המדעי תמיד מאותגר ונבחן מחדש. על פי רוב, במהלך השקט של ימים רגועים, לקונצנזוס המדעי יש שליטה ברורה גם על התיאוריה וגם על המתודה; אך בתקופות משבר כללי ואיום, שליטתו מתערערת. כך למשל אושר פרוטוקול מהיר לפיתוח חיסונים לקורונה; בימים כתיקונים פרוטוקול כזה לא היה מאושר. כך למשל קולות שערערו על ההבחנה השלטת לגבי אבחון קורונה ולגבי הטיפול בה קיבלו הד תקשורתי וציבורי רב. במשברים אחרים נשמעים גם קולות של מומחים שונים. המחלוקת בדבר היקפו של משבר האקלים, למשל, התבלטה במיוחד במהלך העשור השני של המאה הנוכחית. כיום בולטת המחלוקת בין המומחים לגבי מה שאפשר לעשות מול משבר שכבר קשה יותר להכחישו. בתחום הכלכלה לא ברור כלל אם קיים קונצנזוס מדעי לגבי המשברים התכופים, וכך גם בשאלות צבא וביטחון. חוסר תמימות הדעים מקרין גם על הזירה הפוליטית, שבה גדול הרבה יותר הפיתוי לבדל את הדעה ולגרוף הון פוליטי. ברגע שיש כמה דעות והבחנות לגבי האיום, הפוליטיקאים מתפלגים למחנות בשאלת מתכונת הפעולה ומוסיפים לפגיעה המצטברת באמון.

האמון הוא הדבק בין קיומו של האיום לפעולה הנדרשת. הוא מחייב הגדרה ברורה של האיום ושל מתכונת הפעולה. כדי שנפעל בסולידריות עלינו להאמין באמיתותו של האיום ובמדדיו, ולקבל עלינו את מתכונת הפעולה שמורים לנו הפוליטיקאים והמומחים. אמון נושא עימו גם שקיפות ותום לב. ידע המומחים חייב להיות "נקי" ונטול פניות. שאלת האמון במדע היא קריטית להתנעתה של פעולה סולידרית. לא מדובר רק בפעולות שנדרשות מאיתנו מול איום רחב וגלובלי; גם שינויים במקום העבודה שלנו, או בכלל בשוק העבודה, הם איום שדורש ידע מומחים וקריאה לפעולה. אלה הוראות ההפעלה הנדרשות כדי שנצא משגרת היומיום שלנו ונצא להפגנה או לשביתה. המעשה הסולידרי מחייב קודם כול הבנה שקיים איום חדש שאנחנו יודעים מהו וכיצד להתמודד איתו: יחד, למען המטרה, חייבים לצאת משגרת יומנו.

רגש השייכות

האם סולידריות היא לעמוד יחד? לעמוד בצד? לעמוד עבור מישהו? האם סולידריות היא שייכות למועדון חברים? אין ספק שאחד ההיבטים המרכזיים של הסולידריות הוא רגש השייכות. אמון, ידע מומחים או הוראה סמכותית לא תמיד יספיקו כדי להפעיל את גלגלי מכונת הסולידריות. רגעים של סולידריות הם רגעים של התרוממות נפש קולקטיבית, והאינטרסים האישיים מפנים את מקומם לטובת מה שנתפס כמטרות הקבוצה. אותנו רגש מעצים הוא המנוע למעשים סולידריים ולהקרבה האישית למען הכלל. הפעולה הסולידרית היא פעולה "חמה" של רגש. לא פעם היא מעוצבת אל מול הפרויקט הליברלי: מול תפיסת החברה כאוסף של יחידים, מול התפיסה התועלתנית הקרה והאינטרסנטית. הסולידריות אפשרית רק מתוך הכרה בקיום חברתי העומד בפני עצמו, מעל לפרטים; נרטיב שחורג מהאינטרסים המיידיים של היחיד וקשור למה שהתיאורטיקן הקלאסי של הסולידריות בסוציולוגיה המודרנית, אמיל דורקהיים, כינה "הכרה קולקטיבית".

לעיתים טיפוח רגש השייכות כבסיס לפעולה סולידרית מגיע מלמעלה, כלומר דרך זרועות וסוכנויות שלטוניות כאלה ואחרות. דוגמאות לכך הן הקמפיין לעידוד התחסנות בשם הסולידריות, עמידה לצד הצוותים הרפואיים בזמן הקורונה והסיסמה "יחד ננצח". אבל לא פעם, התארגנות על בסיס סולידרי היא ספונטנית יותר ואינה מאורגנת באופן היררכי - למשל סולידריות המתבטאת בשרשרות תמיכה לא פורמליות בקהילות מובחנות (מהגרים, לדוגמה). במקרים כאלה, תפקידם של הרגש ותחושת השייכות מרכזי יותר מאשר בפעולות ממוסדות של סולידריות, שקנה המידה שלהן גדול. ההיבט הפרסונלי של פעולות סולידריות בקרב קהילות קטנות מעניק חשיבות רבה לרגש ולתחושת השייכות, המהווים מניע מרכזי.

צורת הפעולה של הסולידריות

המשותף לכל המשברים המובילים לאקט של סולידריות הוא ההבנה כי לבדנו לא נוכל לאיום. אנחנו מחויבים לשתף פעולה. אך סולידריות היא יותר מאסטרטגיות של שיתוף פעולה. סולידריות היא תחושת שייכות לגורל משותף. הסכנה העולה מאיימת על כולנו, כולנו פגיעים, כולנו חשופים, כולנו במצב שווה. זהו ליבו של המניע לתחושת הסולידריות ולהקרבה האישית שבצידה. סולידריות שונה מהתנהגויות פרו־סוציאליות אחרות כמו אלטרואיזם, מתן בסתר או צדקה. היא מושתתת על ההנחה כי מעמדו של הנותן שווה לזה של המקבל: היום אני נותן לך ומחר אני אקבל ממך, כי שנינו שייכים לאותה קבוצה ושנינו עלולים להיפגע. מבחינה אטימולוגית, סולידריות נובעת מהמונח הלטיני *in solidum* שמשמעותו היא "יחד" או "מכלול" והוראתו ערבות הדדית כלפי צד שלישי בנוגע לחוב מסוים. למעשה, תפיסה סולידרית זו עומדת בבסיסה של מדינת הרווחה המודרנית. העזרה המוגשת היא מטעם חברותנו באותו קולקטיב. לכן כל פעולה סולידרית מחייבת דמיון סוציולוגי וכינונה של זהות פוליטית. למרות השורשים שלה במשפט הרומי וההשראה שהיא מקבלת מתפיסות קתוליות של כנסיית מאמינים, הסולידריות היא בעיקרה תולדה מודרנית של המהפכה הצרפתית ומהפכת התיעוש, ובעיקר תגובת נגד לתהליכי האטומיזציה והאינדיווידואליזציה של החיים במאותיים השנים האחרונות.

מכונת הסולידריות היא רבת עוצמה. בשמה אנו מוכנים לשלם מחירים כבדים, לתרום זמן, כסף או אפילו את עצמנו. כשמכונת הסולידריות פועלת במלואה, היא מצליחה להפנים רגש הזדהות כה עז עד כי אנחנו מתנדבים לפעולות ומקריבים מעצמנו מה שלא היינו מעלים על הדעת לתת בזמנים רגילים. אנחנו מוכנים לסכן את נפשנו ולתת את כספנו לטובת מטרה משותפת. התגייסות לצבא ותשלום מיסים הם צורות ממוסדות של פעולה סולידרית. אבל גם השתתפות בהפגנות והסתכנות בעימות עם מפגינים שכנגד או עם כוחות שיטור הן הקרבה שלא היינו חושבים להקריב אלמלא היינו מזדהים עם המטרה ומבינים שעלינו לפעול יחד באופן סולידרי. אך מה בעצם עושה הפעולה הסולידרית? ללא קשר למהות ההתאגדות או ההזדהות הסולידרית, מהי מתכונת הפעולה של המכונה?

אפקט השטחה

הסולידריות פועלת כמו מנגנון ביולוגי שנכנס למגננה מול איום ומחליש את פעולתם של מנגנוני גוף אחרים. ככל שהסולידריות עוצמתית יותר כך היא משתלטת על יותר ויותר תחומי חיים ומכפיפה אותם להגיון הפעולה שלה. ההזדהות והפעולה הסולידרית הן פעולה של השטחה, של יצירת מרחב אופקי

מדומיין של שוויון. כולנו פגיעים, כולנו מאוחדים מול האיום. בימים הראשונים של מלחמת אוקטובר, רבים ברחבי הארץ התנדבו לטובת יישובי הדרום. מחסני ענק הוסבו למרכזי חלוקה של בגדים, צעצועים, פריטי בית ועוד. מנהלת הבנק והפקידה, רופא המשפחה והפציינטים, הפרופסור מהאוניברסיטה וסטודנטים עמדו זה לצד זה במרכזים הללו וקיפלו בגדים. הסולידריות מחזקת את מרכיב השוויון בחברה. תפיסה של שוויון היא מרכזית בתחושת הסולידריות, והיא נקשרת להדדיות שבין הנותנים והמקבלים. כולם באותו מישור: כולנו פגיעים, ופגיעות זו היא המחייבת אותנו לפעול יחד, כשותפי גורל, לטובת התגברות על המחסור, האיום או האסון. זה גם מה שמבדיל את הפעולה הסולידרית מאלטרואיזם או צדקה: האלטרואיסט והנותן בסתר לא חייבים לחוש שותפות גורל עם המקבל. בסולידריות, זהו מרכיב מרכזי.

בה בעת, אפקט ההשטחה של מכונת הסולידריות מצמצם גם את חופש הביטוי, הפלורליזם המחשבתי והפעולה. כשאנחנו פועלים בסולידריות, אנחנו פועלים לטובת הקבוצה וההיגיון של הקבוצה. אותו היגיון שמעבר לפרטים הוא זה שאמור להכתיב את הפעולה. הפילוסוף אייברי קולרס טוען שהמאפיין הבולט ביותר של סולידריות הוא יכולת הציות וההכפפה של הדעה האישית לטובת האינטרס הקבוצתי. מרגע שהתקבלה ההחלטה - נאמר, שביתה כללית - עליך לשבות גם אם השביתה מוטעית בעיניך. מחויבות זו, לטענתו, היא ליבה של הפעולה הסולידרית. סולידריות, בשם הפעולה המשותפת נגד האיום החיצוני, מחלישה לא פעם את חופש הדעה והפעולה. סטייה מהקו הקונצנזואלי של המטרה המשותפת נחשבת לא פעם בגידה כמעט.

יצירת גבולות חברתיים

סולידריות היא טכנולוגיה של שרטוט גבולות חברתיים. האיום החיצוני יכול להיות לא אנושי, כמו במשבר האקלים או במגפות, אבל הסולידריות ממפה את המרקם החברתי לכאלה המגויסים לטובת המטרה המשותפת ולכאלה שאינם מגויסים או אפילו מתנגדים לה, ובמקרים רבים היא עושה דמוניזציה של הקבוצה החברתית המאיימת, עד כדי הפשטה מאנושיות. לכל פְּנים יש חוץ, וברור שכל הגדרת זהות היא סימונו של האחר: כזאת היא למשל ההפשטה של כל תושבי עזה לכדי גוף דמוני אחד. למעשה, נכון לדבר על סולידריות בלשון רבים, שכן תחושות השייכות והאחרות יכולות להופיע במדרגים חברתיים שונים ומגוונים שרטוט הגבולות יפעל בהתאם. לא פעם, תחושת השייכות החברתית היא הרחבה של תפיסת המשפחה, והפמיליאריות המשפחתית הופכת מטפורה לסימון אלה שעבורם אני מוכן לשלם מחיר, להקריב ולהזדהות. תחושת השייכות נבנית ביעילות רבה יותר כאשר קיימים יסודות מוכרים של קהילתיות; ככל שמספר קשרי הזהות עם קבוצה מסוימת רב יותר, כך תחושת הסולידריות חזקה יותר. למעשה, חוקרי סולידריות מתווכחים אם תיתכן סולידריות ללא חוץ, כלומר סולידריות אינקלוסיבית הכוללת את כל האנושות או אולי אפילו את כל בריות העולם, כמו למשל במשבר האקלים, המאיים על בעלי חיים אנושיים ולא אנושיים. יש כאלה שגורסים כי זוהי הסולידריות האמיתית שהיינו רוצים לאמץ כנורמה בעולם גלובלי שבו הסכנות, כאמור, מאיימות על כולם. אחרים, לעומת זאת, טוענים שללא מחנה נגדי לא תיתכן סולידריות כלל, מכיוון שהסולידריות חייבת להתבסס מול קבוצה חברתית נגדית. כך למשל, גם אם אני מזדהה עם הסבל הרחוק של נפגעי אסון טבע באחת ממדינות אפריקה, נאמר, בהיעדר קשר זהותי משמעותי איתם - מעבר לאנושיות ולפגיעות המשותפות לנו מעצם אנושיותנו - הסולידריות שלי איתם אינה חזקה כמו עם נפגעי אסון טבע או כל משבר אחר במדינה שלי.

פוליטיזציה ודה־פוליטיזציה

יש מתח מסוים בין הנכחתו של האחר כאיום שמחייב גיבוש של הקבוצה והנעה לפעולה סולידרית ובין הפשטתו מהאנושיות שבו או מהמניעים המפעילים אותו. יצירת הגבולות החברתיים חוברת כאן לאפקט ההשטחה של הפעולה הסולידרית: גם אנחנו וגם הם נתפסים כמהויות אחידות. קו הגבול בינינו ובינם מעובה מתוך תחושת ההתלכדות מול סכנה, מול אויב. באופן אירוני, דווקא הפעולה הפוליטית הזאת אינה מוצגת כפוליטית. הסיסמה "יחד ננצח", למשל, אינה מבהירה מי הם אלה שנמצאים יחד ואת מי בדיוק ננצח. היכולת למלא בעצמנו את הנמענים בסיסמה היא שעושה אותה פוליטית, בלי להצהיר על כך. מכונת הסולידריות מפנימה בנו מראש את הזהות שלנו מול הזהות הנגדית בלי לנקוב בשמה. היא אינה נתפסת כפוליטית, למרות שהיא כזאת. הסולידריות מחזקת תפיסות זהות קיימות, וקשה לה להיבנות על תפיסת זהות משותפת חדשה לחלוטין. דוגמה מאלפת לכך היא ההחלטה של התנועה הסוציאליסטית הגרמנית והתנועה הסוציאליסטית הצרפתית בפרוץ מלחמת העולם הראשונה להירתם למאמץ המלחמתי, והביקורת הקומוניסטית על המהלך הזה. הוויכוח היה למי בעצם אתה שייך - למדינה או למעמד; לטובת מי תהיה מוכן להקריב את חיך. כל קריאה לעדיפות של זהות אחת על פני האחרת מלווה בפוליטיזציה מואצת של הזהות הדחויה, זו שנותרת מעבר לגבול, ובדה־פוליטיזציה של הזהות המוקנית, זו שמאגדת אותנו עכשיו ושנמצאת כביכול מעל לשיקולים פוליטיים צרים ואינטרסנטיים.

אין לטעות, סולידריות אינה רק כלי בידי השלטון. סולידריות היא כלי חשוב במאבקן של תנועות התנגדות שמבססות את הפוליטיקה שלהן מול ההגמוניה. במובן הזה, המאבק הסולידרי כולל בתוכו גם את חשיפת הפוליטיות של מבני הכוח שנדמה כי הם א־פוליטיים, וכן את הפוליטיות של התגובה לאותם מבני כוח; הסולידריות היא קטגוריה ריקה שמתמלאת בתוכן חברתי מתוך מאבקי ההתנגדות הספציפיים. למעשה, ההבנה של זהות משותפת שדורשת מאמץ סולידרי היא תנאי יסוד של סולידריות פוליטית, כפי שמבטאת בתמציתיות תוכנית הפעולה המרקסיסטית בסיסמה "ממעמד כשלעצמו למעמד למען עצמו". כך גם בתנועת השחרור הפמיניסטית על זרמיה השונים או בהתנגדויות של תנועות פוסט־קולוניאליות.

תנאים מקיימים

סולידריות היא משאב שמתכלה במהירות. יש קשר הפוך בין עוצמתה של מכונת הסולידריות בהפקעת הסדר חברתי והנורמטיבי ובין יכולת העמידה שלה לאורך זמן. ההקרבה והמאמץ הנדרשים בפעולה הסולידרית נשחקים במהירות. אי־אפשר להקריב הרבה כל כך במשך תקופה ארוכה מדי. זה נכון גם ברמת הפרט וגם ברמת הקבוצה או הקולקטיב. כמה שבתות עוד אפשר ללכת להפגנות? בשלב מסוים עייפות החומר משתלטת. כמה קורבנות מלחמה מוכנה החברה לספוג? מה שיעור המס שנראה כבר כגזלה, זה שממנו מתפתחת כלכלה שחורה? במילים אחרות, מהם התנאים הסביבתיים הנדרשים לפעולה סולידרית מתמשכת?

באפריל 2020, בשיאו של משבר הקורונה, נדרשו אזרחי ישראל לויתורים יוצאי דופן: את ליל הסדר הם נאלצו לחגוג דרך הזום, והורים שכולים הונחו לא לבקר בבתי העלמין הצבאיים ביום הזיכרון. ההקרבה לטובת המאבק המשותף בוירוס הקורונה חייבה אנשים לשלם מחירים כבדים. חלקם היו מחיר ההגנה העצמית נגד המגפה, אבל אחרים נועדו להגן על אוכלוסיות בסיכון. באותה תקופה, לפני החיסון והתרופה, ההסתגרות בבית הייתה כמעט האמצעי היחיד להתגונן ולהגן, אך היא נשאה מחיר אישי וחברתי גבוה. ההיענות להנחיות המקצועיות להתמודדות עם איום המגפה הייתה גבוהה מתוך אמון בחשיבותן. תמונות של ערים ריקות ויתומות מתנועה הפכו להיות תו ההיכר של התקופה.

אבל באפריל, ארבעה חודשים בערך לאחר פרוץ המגפה, נסדקה החזית האחידה של סולידריות-קורונה. כאשר הגיעו ידיעות על הפרות של ההנחיות בידי נשיא המדינה וראש הממשלה, שאירחו לסדר הפסח את קרוביהם, עלו ספקות ביחס לנחיצותן וליעילותן של ההנחיות. הפעולה הסולידרית מחייבת שהשוויון וביטול ההיררכיות יישמרו. אפקט ההשטחה והארכיטקטורה האופקית של הסולידריות רגישים לכל סטייה שמפרה את השוויון. וסטייה שכזאת, במיוחד בחברות ליברליות, צפויה להגיע מוקדם מהצפוי.

שוויון ואחדות דעות אינם אפשריים בחברות שאינן טוטליטריות. השתקת קולות מנוגדים, גם בציבור הרחב, גם בקהילת המומחים וגם בקרב הפוליטיקאים, מנוגדת לתפיסות הבסיס של חיים בחברה ליברלית. בחברה כזאת מוכנים להסתכן באפשרות של סילוף ושרלטנות בשל הסיכוי שאלה יתבררו דווקא כאמת. ניסיונות השתקה פוגעים בשקיפות, ובעיקר באמון בידע המומחים ובתום הלב שלהם, ומקשים על גיוס המדיניות מעבר לשיקולים זרים. כאשר מתגלעים חילוקי דעות בין המומחים עצמם, כאשר הפוליטיקאים אינם עומדים בדיבורם, אזי הנכונות של הציבור לציית להוראות מכונת הסולידריות פוחתת במהירות.

יכולת הזדהות

מבצע החיסונים בתקופת הקורונה הוא מקרה מבחן מעניין של מסגרת פעולה סולידרית. הקשר המשפחתי, פרודת היסוד של מטפורת הסולידריות, גויס למשימה. המטרה הייתה להגן על המשפחה. אבל את "המשפחה" אפשר להבין, בפירוש נדיב, כקשורה לישראלים כולם. למען המשפחה אנחנו מוכנים לשלם מחירים גבוהים שאיננו מוכנים לשלם עבור אחרים. במסגרת משפחתית, עבודת הדאגה והרווחה מבוססת על אינטימיות ועל נכונות להקרבה. אנשי השיווק של מבצע החיסונים קלעו בדיוק לרמת הביניים שבין האינטרס העצמי להגן על עצמי ובין תפיסות מופשטות ורחוקות מדי של חברה או אוכלוסייה. שימוש במושג המשפחה מאפשר ביתר קלות את הפעלתה של מכונת הסולידריות. שימוש בדימויים של קרבה, אמיתית ומדומיינת, מאפשר את האינטימיות הדרושה לפעולה סולידרית מתמשכת. כשאדם תורם כליה לאדם זר שאותו לא הכיר קודם לכן ושואלים אותו מדוע עשה זאת, הוא עשוי להשיב "כי הוא מהמשפחה שלי" ולהתכוון על פי רוב למה שהוא תופס כדימוי המשפחה, כלומר כציבור היהודי.

לעיתים כל התנאים קיימים, אך הסולידריות עצמה אינה מתגבשת. משבר האקלים הוא דוגמה טובה לכך. הסכנה למתכונת הנוכחית של החיים האנושיים והלא אנושיים על כדור הארץ מקבלת שוב ושוב אישוש מדעי. עונות הקיץ הופכות בלתי נסבלות, ועדיין הקיץ הלוהט הוא הקריר ביותר שאנו עתידים לחוות מכאן והלאה. המחלוקת המדעית על קיומו של המשבר הולכת ומצטמצמת. אך תנועות ירוקות

נמצאות בנסיגה, ושאלת האקלים כבר לא נראית דחופה במיוחד. יש לכך סיבות רבות: חלקן קשורות לפופוליזם ימני ולפקפוק שלו במדע, חלקן לאינטרסים של חברות האנרגיה, חלקן לתקופה של הנורמלי החדש, שבה משבר האקלים הוא רק אחד מסדרה של משברים. אך יש לכך סיבה נוספת, שקשורה ליכולת ההנעה לפעולה סולידרית עם הרחוק הסובל.

סולידריות תמיד מניחה סוג של קרבה. היא מסמנת את נמען המעשה הסולידרי כשייך לאותה קבוצה של המוען. הקרבה הזאת תמיד מדומיינת, וכאמור, היא פועלת לא פעם על הרחבתה של מטפורת המשפחה. הנחת הקרבה היא גם זו שטוענת את הסולידריות בנורמטיביות ומקנה לה ממד מוסרי. הנכונות לשלם מחירים מקורה באותה דומות, אותה קרבה מסוימת. אחד המכשולים בהתנעה לפעולה פוליטית הקשורה למשבר האקלים הוא האינקלוסיביות הטוטלית שלו. הוא רחב מדי, הוא מאתגר את התפיסה של עליונות האנושות על הטבע, דורש הזדהות כוללת שלא פעם היא רחוקה מדי, מופשטת מדי. ההזדהות עם דוב הקוטב הצף על קרחון נמס במימי צפון האוקיינוס האטלנטי מכמירה את הלב, אך בשלב מסוים גם תמונות ודימויים כאלה, של עוד קרחון שמתמוטט למים, נתקלים באדישות. אין זה רק עניין של אמון ברעיון התחממות כדור הארץ, או ביטול הדאגה לסביבה בטענה שזוהי עמדה שמאלנית ופוליטית. גם בהנחה שאנחנו נחרדים מהשלכות משבר האקלים ומאמינים שיש לנקוט צעדים אישיים לצמצומו – גם אז הסולידריות הנדרשת אינה מתגבשת.

הסולידריות הנדרשת להתמודדות עם משבר האקלים היא סולידריות רדיקלית. היא מאתגרת את כל ההנחות של סדרי החיים הקפיטליסטיים, ודורשת מעבר לסגנונות חיים שבמידה רבה הם מנוגדים לא רק לעולם הצרכנות הקפיטליסטי אלא לערכים בסיסיים של העולם המערבי כמו אינדיווידואליזם והישגיות. היא אפילו דורשת חשיבה מחודשת על יחסי אדם-טבע וזניחת העמדה האנתרופוצנטרית שמציבה את האדם במרכז ורואה בו תכלית הכול. זוהי סולידריות מדרגה גבוהה, שקשה למצוא בה נקודת אחיזה בתרבות הניאו-ליברלית של היום.

אחד מתנאי ההיתכנות של הפעולה הסולידרית הוא יכולת הזדהות. אני מוכן לקבל על עצמי את עול ההקרבה למען האחר בתנאי שאני משייך אותו לקטגוריה הזהותית שלי, מכיר אותו, מתחבר אליו. במקרים קודמים שבהם סולידריות גלובלית נתפסה כצו השעה, היא התפתחה ברמת הלאום בלבד ולא בזו הגלובלית. בתקופת הקורונה, כאשר נעשה ניסיון לקדם מערכת קדימויות עולמית לחיסונים, הוא קרס לכדי מרוץ חיסונים בין מדינות ואזורים עד כדי הופעתה של "לאומנות חיסונים" שבה מדינה דואגת אך ורק לרווחת אזרחיה שלה. המציאות הראתה שאזרחי מדינה אחת לא היו מוכנים להסתכן בשמה של סולידריות גלובלית ולוותר על החיסון לקורונה כדי שיחוסנו אזרחיה של מדינה רחוקה.

האם סולידריות היא משהו טוב ורצוי? מפתה להשיב על כך בחיוב, אבל למעשה התשובה נתונה במחלוקת. רבים יטענו כי סולידריות שאינה פתוחה, שפוטנציאל הצטרפות למעגל שלה חסר, אינה בעצם סולידריות. כך למשל, סולידריות שבסיס השייכות שלה הוא אתני, מגדרי, לאומי או גזעי היא למעשה מועדון חברים סגור. יש שימשיכו טענה זו עד כדי הקביעה כי כל סולידריות היא סוג של מועדון חברים שמפעיל מגוון סינון והדרה. השאלה "מי איתנו?" היא בה בעת השאלה "מי לא איתנו?". ההצעה לבחון סולידריות כסוג של מכונה מאפשרת להיחלץ מההיבט הנורמטיבי. סולידריות אינה בהכרח טובה או

רעה; יש לה מנגנון שבאמצעותו היא פועלת על החברה. בהתייחסות לסולידריות כאל סוג של טכנולוגיה, של מכונה, אנחנו משהים את ההיבט הנורמטיבי של המושג לטובת בחינתו כסטרוקטורה שפועלת בעולם. כמכונה, סולידריות היא מכשיר רב עוצמה, בעל ארכיטקטורה אופקית ומשטחת, שמרצד בין פוליטיזציה לדה-פוליטיזציה. יש לה מנגנון התנעה, מתכונת פעולה ותנאים סביבתיים מסייעים. סולידריות היא טכנולוגיה חברתית. אך בשונה ממה שפוקו ותלמידיו הבינו כטכנולוגיות חברתיות - כלומר פרוצדורות טכנולוגיות ושיח מדעי שיוצרים קטגוריות חברתיות - סולידריות היא טכנולוגיה חברתית מהופכת: זהו שיח אידיאולוגי מוצהר שאפשר לזהות בו מנגנון הפעלה ללא קשר לתוכן הפוליטי הנורמטיבי שנוצק בו בהקשרים שונים. במובן זה, במקום לחשוף את הפוליטי שבטכני - כמו המסורת הפוקויאנית - מאמר זה מבקש לחשוף את הטכני שבפוליטי.

הערות שוליים

[1] ↑ Thomas H. Lee, "Creating the 'New Normal': The Clinician Response to COVID-19," NEJM Catalist Innovations in Care Delivery, 2020

[2] ↑ Jurgen Habermas, "Justice and Solidarity: On the Discussion Concerning Stage 6," in Thomas E. Wren (ed.), The Moral Domain: Essays in the Ongoing Discussion Between Philosophy and the Social Sciences, Cambridge: MIT Press, 1990, pp. 224-251

חגי בועז הוא ראש תחום מדע, טכנולוגיה וחברה במכון ון ליר בירושלים ופרופסור חבר נלווה במחלקה לפוליטיקה וממשל באוניברסיטת בן-גוריון בנגב.
